

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIV-ik évf.

Május, Junius. 1879.

3-ik füzet.

RENAN ERNŐNEK A FRANCZIA AKADEMIÁBAN TARTOTT SZÉKFOGLALÓ BESZÉDÉRŐL.

Renan, kit mint a Jézus élete elhírhedt íróját a „K. Magvető” olvasói mindnyájan ismerni fognak, nem régiben ahoz a szerencséhez jutott, hogy a francia akadémia tagjává választotta. Az, a kinek székét elfoglalta, a nemcsak elhírhedt, hanem valójában és méltán híres physiologus Claude Bernard volt. Az új tagnak szokásos kötelessége székfoglaló beszédében elődje irodalmi értékét kiemelni, érdemeit magasztalni. Ehez tartva magát Renan tovább is ment mint a mit tőle szoroson kívánni lehetett volna és a természeti és szellemi tudományoknak sőt általában az idealismusnak és realismusnak egymáshoz való viszonyát feszegette. Tárgyalásában azonban oly eljárást követ és oly ferde nézeteket nyilvánít, a melyeket a józan philosophia szempontjából tekintve helyeselni nem lehet. Beszédje e részének rövid ismertetését és a nem helyeslés okait fogják a következő sorok elétűntetni.

(R.) 1845 táján (Claude Bernárd) Dr. Laseguével együtt megkísérték egy physiologiai laboratorium felállítását. A laboratoriumban nem volt 5--6 fiatal embernél több, s az intézet még a legszükségesebb költségeit sem bírta kifizetni. De Claude Bernárd fejében ott fogantak meg a dobinstrangról és a hasnedvről teendő kísérményei. Próbált jelentkezni keresetet biztosító állomásokra, és mindenütt kudarcot vallott. Nem voltak meg benne azok a felszínes tulajdonok, a melyek a sikerre szükségesek a kikérdezések alkalmával, a melyekben hiba, ha a jelöltnek eszméi vannak és a melyeknél legott megbukik, ha saját gondolkozása után indul. Magtartása félnék és ügyetlen volt, és azok a fényes tárgyak, melyek nétalán jövendőben valának tündöklendők, akkor a legszerényebb orvosi pályán érendő sikerrel sem biztatták.

Volt azonban valaki, a kit ez a körülmény nem ijesztett el: Magendie. A sors, — az ember kísértetbe jó azt mondani, hogy a harmonia praestabilita, — Claude Bernárdot annak a kitűnő ember-

nek szolgálatába juttatta a Hôtel Dieube. Soha a történet nem esz-
közlött czélszerűbb párosulást. Bernard és Magendie mintegy arra
voltak teremtve, hogy összefogjanak, egymást kiegészítsék és egyik
a másikat folytassa. Ha Magendienek nem Bernard lett volna a nö-
velvénye, dicsősége nem lesz egynegyed annyi, mint a milyen. Ha
Bernárd nem kapta volna meg a Magendie vezényletét, kétséges,
vajjon legyőzhette volna-e az iszonyu anyagi nehézségeket, melye-
ket a sors, mintegy gonosz kedvében, halommal látszott eleibe gör-
ditni, mintha meg akarta volna vele érdemeltetni a számára fen-
tartott ragyogó kedvezményeket.

Különös! első találkozása azzal az emberrel, a ki őt a tudo-
mányos pályára beavatandó volt, reá nézve kedvetlen, csaknem kí-
nos volt. Magendie sok szép tulajdonai daczára nem volt éppen nyá-
jas. A durva fogadás zavarba hozta a fiatal embert és Bernard egy
kevés ideig nem álmolta, hogy minő szerencsébe részesült. Hanem
Magendie nem sokáig volt függőben. Néhány nap mulva, mikor még
alig is tudta a nevét a fiatal növélvényének, de észrevette volt egy
bonczolás alkalmával, miképp forog a szeme és a keze: „hallja ön
— kiálta neki az asztal egyik végéről a másakra — én önt a Col-
lège de Franceban praeparatoromnak teszem.“ Ez napságtól fogva ki
volt csóvázva a Claude Bernard pályája. Megkapta azt az állomást,
a mely egyedül volt alkalmas geniejét feléleszteni.

A tökélyes szabadságnál fogva, melynek ez egyetlenegy isko-
lában örvend a tanár, Magendie „orvostudomány“ czime alatt az élet
természeti jelenségei feletti eredeti nyomozásokról tartott előadá-
sokat. Magendie nem volt egy orvos eszményképe; bizalmatlanabb
volt maga maga iránt, semmint egy oly mesterséget birjon úzni, a
mely szintannyiszor kénytelen csak vigasztalni a beteget, mint a
mennyiszer sikerül meggyógyitnia. De eszményképe volt ő a tanár-
nak, mint a ki örökösen az újat kereste, tanfolyama kikerekítését
számba se vette és csak abba járt, hogy hallgatóiba a nyomozás
szellemét ébreszsze. Leczkéit nem készítette el előre és tanítványait
kétségei és tévovázásai tanuivá tette. A természetnek tett egyene-
sen kérdéseket, midőn sokszor maga sem tudta, hogy mit fog felelni.
Olykor, midőn kockáztatta előre megmondani az eredményt, a ta-
pasztlalat épen az ellenkezőre ütött ki. Magendie ilyenkor együtt
nevetett a hallgatóival. Örvendett, mert ha rendszere, melyhez nem
ragaszkodott, csorbát szenvedett a tapasztalástól, scepticismusa, a
melyhez ragaszkodott, megerősödött vele. Így állván a dolgok, prae-

paratorának jókora részt kellett engednie a leczkék folyamából. Claude Bernard hajtotta végre bámulatos műveleti ügyességével minden leczkén a kisértményt és a harmadik vagy negyedik leczkéről Magendie e szókkal ment ki a teremből: „na, te derekabb légeny vagy mint. én.“

Az igaz, hogy a mit Magendie 40 esztendeig akart, beszélett, óhajtott, Claude Bernárd csinálta.

Azonban a kisértő módszernek az életre való alkalmazása ellen sulyos kifogások keletkeztek. „Az élet egy, — mondották — egyszerűségében kezelni lehetetlen, részenként kapni ki, a tömegtől különválasztani annyi, mint azt a részt az élettelen állományok sorába tenni át.“ Ilyen élesen állították szembe a szervetlen természetet a szervezett természettel. Azt képzelték, hogy az élet külön saját erők foganata, hogy az élő lénybe véghezmenő tények egészen külön törvények alá vannak vetve, hogy bizonyos titkos principium szabályozza minden egyénben a születést, a betegséget és a halált.

(Br.) Ezekből már észrevehetni, hogy Renan a nagy vita előadásában nem mint egy részrehajlatlan bíró, hanem inkább mint az egyik fél ügyvéde lép fel. Ha utóbbi mondatában úgy fejezte volna ki magát, hogy az a bizonyos titkos principium az életet kezdetén, folyamában, végén szabályozza, nem siettem volna észrevételelemmel. De így látnivaló, hogy a születés és halál között kibebbitő rosz akarattal van közbevetve a „betegség.“ Akárhogy legyen, lássuk, miképp folytatja allegatioját a mi ügyvédünk.

(R.) Lavoisier és Laplace meghusiták a varázst és megteremték az állati physikát, megbizonyítván, hogy a lélekzés égés, forrása a minket lelkesítő melegnek.

(Br.) A Leonorát pokolba ragadó ördög paripája nem haladott sebesebben, mint a szerző logikája; azaz akarna haladni ha nem botorkáznék. „A lehel'és égés,“ olyan, mintha azt mondanók, hogy a tűz fuvása égés. De engedjük meg, hogy a lehellés alatt R. az illető egész műfolyamot érti. Így aztán világos, hogy a lélekzés egy neme az égésnek, de így aztán az elfogulatlan olvasó nem venné ki belőle azt, a mit R. akar, t. i. hogy a lélekzés éppen csakis égés; vagyis: lélekzés és égés azon egy dolognak két neve. Ezt pedig a józan ész bajosan engedi meg és mégis ebből akarja ki-magyarázni szerzőnk az életet, midőn még nagyobb ugrással azt állítja, hogy az amugy eszközlött meleg „lelkesít“ minket, mit ne-

vetséges volna czáfolni akarni, midőn oly meleget, a mi maga egyedül életet szült volna, soha senki nem látott, se nem hallott.

(R.) Bichat törekedett lerázni nyakáról a hajdani (!?) vitalismus igáját, azonban nem sikerült neki teljesen megmenekedni tőle. Fennmaradt egy titokszerű principium, melynek erejénél fogva az életjelenségek, ellentétben az élettelen testek törvényeivel, úgy látszóttak, mintha az életjelenségek azonos körülmények között nem volnának azonosok. Ez az a mit Magendie kereken tagadott; ez az a mit Claude Bernard számtalan kísérményekkel megczáfolt. Igyekezvén az élet tényeit eléállítani, minden kigondolható módon gátolni, ellenök dolgozni, sikerült neki szabatos törvények alá vetni őket. Az imigy fogalmazott physiologia a physika és kémia testvérévé lön. Az élő testekben, valamint az élettelenekben változhatatlanok a törvények. E szónak: „kivétel“, nincs helye a tudományban. A mit kivételnek neveznek, oly jelenség, melynek egy vagy több feltétele ismeretlen.

(Br.) Nem akartam megszakasztani szerzőnk előadását, azért hát a következő világosítás egy kissé tarka lesz. Megfoghatatlan egy Proteus az a vitalismus! egy pillanatban elenyészik a Lavoisier és Laplace abracadabrájára mintegy ígézet vagy rémkép, és ime egyszerre megtestesülve levethetetlen járomként sulyosodik Bichat vállára. És még marad annyi hatalma, hogy a rendíthetetlen skepticust Magendiet egyszerre dogmaticussá tegye. Az utóbbira nézve ugyan kétséges vajon nem a Renan ráfogása-e. Mert ő járatlannak látszik a philosophia történelmében s hihetőleg nem tudja, hogy a skepticus nemcsak nem állit, de nem is tagad soha semmit kereken. Még nagyobb félreértés van a C. Bernardra vonatkozó állításában, melynek kifejezését a szövegben megtekinteni kérjük. Ez ugyanis homlokegyenest ellenkezik a physiologus saját szavaival: „Talán egyetlenegy kémiai jelenség sincs a szervezetben, mely a laboratoriumbeli kémia eljárásai szerint menne véghez, mindazok, a melyeket legjobban ismerünk, az élő szervezet saját művelői (agens) segítségével szorulnak, azon művelőkére, melyeket élesztők nevével szoktak jelölni. Az eredmény kétségkívül az, a mit a kímicusok képzeltek, és az élő természet eljárásaira kiváltképp figyelő physiologus azt vetheti a kímicus szemére, hogy olyannak mutatta neki a jelenséget, a milyen lehetett volna, és nem olyannak, a milyen. A lelketlen természet nem szoros mintája az élő természetnek.“ E szavai világosítására elésorolja C. Bernárd az élő lények oly jelen-

ségeit, a melyekről azt kezdték vala hinni, hogy kémiai törvényekből már kimagyarázzák, u. m. a lélekzés, az emésztés és az izmok összehuzódása jelenségeit. Lehet-e szembeszökőbb különbség, mint a mely a C. Bernard véleménye és Renan idézett előadásai között tátong?

Szintoly tisztátalan, helytelen sőt hamis fogalmai vannak szónokunknak a philosophiai módszerről is általában, mint a skepticis-musról különösen. E szó kivétel — azt mondja — tudománytalan. A tudomány alatt, persze, csak a tapasztalati tudományok összeségét érti. Itt már kész a tévedés. Ha valahol létez kivétel, éppen a tapasztalati tudományok terén létez, sőt mindennapi és mondhatni hogy e tudományoknak főfeladata a kivételek apasztása és enyészte-tése. E szerint amaz állítás egyenesen a tényeket meghazudtoló ellenmondás, melyet csak növel az a hamis értelmezés, mely által Renan a kérdéselt kifejezést akarná ismertetni. Vegyünk egy példát. Egy ólomdarabot kibocsátok az ujjaim közül és — lepotytan a földre. Oly esemény, melynek számtalan párja van s mindezen számtalan tényeket összefogja a természettan, törvényformában fejezi ki és azt mondja: „minden test a föld felé esik“. De most már nem bocsátom ki az ólomdarabot az ujjaim közül, míg az asztalt nem érem vele. És ime az ólomdarab nem esik a földre. Ez a tény tehát világos kivétel ama törvény alól. Mondhatja-e már szónok, hogy az ólomdarab nyugvásának feltételeit nem, vagy kevésbbé ismerjük, mint az esésének? Az igazi természetvizsgáló nem azt állítja az utóbbi esetről, hogy ez nem kivétel a feljebb kimondott törvény alól, hanem igen is azt, hogy a törvény igen általánosan és így nem szabatosan van kifejezve. Nem kárhoytatja a kivételt, hanem hibáztatja a törvényt, mely a kétségtelen eseményt kivételnek bélyegzi; következőleg nem a kivétel fogalmán akadékoskodik és nem akar hamis értelmezéssel segitni — helyesebben mondva — rontani a dolgon, hanem a törvény kifejezését igazítja meg mintegy ily formán: minden test ha esik, vagy mikor esik, azaz ha semmi sem gátolja a haladását, a föld felé esik. Igaz, hogy ritka természettanban leljük az érintett törvénynek ily óvatos kifejezését; hanem ennek részint az az oka, hogy az illető tanár vagy író tanítványai józaneszét nem félti oly botlásoktól vagy kirugasoktól, a milyenekkel nem természettudós szónokunk magát a szakértő előtt nevetségessé teszi.

De még nem végeztünk a felvett példával. Az ólomdarabot egy pohár víz felszinéhez értetjük és ott bocsátjuk ki az ujjaink

közül, a hol az nem nyugszik meg mint az asztalon, hanem habár nem akadálytalanul, de bizony gátolatlanul esik az edény fenekére s ott ül meg. És itt minden a maga rendén megy. Ellenben ha egy parafadarabkát veszünk és azt helyezük a víz színére, esését nemcsak akadályozza, hanem éppen meg is gátolja a folyadék s a parafa szintűgy megnyugszik a víz felszínén, mint az ólomdarab az asztalon. De nem nyugszik ám meg a pohár fenekén, ha egy rudacskával oda lenyomjuk, hanem az idegen nyomás megszűntével felkél és az esés irányával merőben ellenkezőleg, azaz nem a föld felé közelítve, hanem attól távozva halad, míg a víz színére ér. No már ez éppen oly világos és még szembeszökőbb kivétel, mint az, a melyiket az elébb vitatánk. Ismét igazítson-é hát a természettanár a törvény kifejezésén? Nem szükség; hanem az eseményt elemzi és kimutatja, hogy itt kétféle haladás van egymással elválhatatlan kapcsolatban. T. i. a súlyosabb folyadék az, a mi valósággal esik és helyet keresvén magának a parafa alatt, felemeli: éppen úgy, mint a kompona egyik karja serpenyőjébe tett kétfontos súly felbillenti a kompona másik karját, ha ennek csak egy font van a serpenyőjében. Úgy de, míg ilyes kimutatás meg nem történik, mind a felbillenés, mind a fellebbenés a természetnek amaz általános törvényével szembe kivételeknek fognak látszani. Úgyhogy a tapasztalati tudományosság egy örökös küzdelem, mely arra törekszik, hogy a látszatos kivételeket az általános törvények alá vesse. Azt mondani tehát, hogy a kivételek tudományellenesek, olyanforma, mintha azt mondaná valaki, hogy a büntetteknek nincs helyök a büntető törvénykönyvben, vagy hogy az ép fa ácsmesterségellenes.

És ime mily más világba helyezve fogjuk olvasni magyarázataink következtében, semmint Renan eszelősködései után C. Bernard szavait, melyeket szónokunk következőleg idéz: „a tapasztalati nagy elv a kétség, az a philosophiai kétség, a mely az elmét szabadságának és kezdeményezésének teljes birtokában hagyja. . . . A tapasztalati okoskodás éppen megfordított ellenkezője a scholasticus okoskodásnak. A scholasticismus mindig megszegzett és kétségtelen pontból akar kiindulni, és, minthogy olyat sem a külső dolgokban, sem az észben nem lel, akármely észszerűtlen forrásból mint például, hagyományból, összeegyezőséből, elismert vagy önkényes tekintélyből meríti. . . . A scholasticismus vagy, a mi mind egy, a systematicismus sohase kételkedik induló pontja felől, hanem mindent arra akar visszavinni; elméje dölyfös és türelmetlen és

nem akar tudni ellenmondásról. . . . A kisértményező ellenben, a ki mindig kételkedik és nem hiszi, hogy akármilyen felett is bizonyosságra jutott, utoljára is szolgálatába keríti az őt környező jelenségeket és kiterjeszti hatalmát a természet felett.“ Ha Renan a scholasticismus alatt az általános philosophiát gondolja, azt ő teheti, csak hogy a C. Bernard gondolatának ne adja ki. Daltonnak nem volt érzéke a veres szín iránt, de több esze volt mintsem hogy más valakivel is el akarja hitetni hogy annak sincs. Ha egy Büchner vagy Renan nem ily óvatosak, az az ő hibájok, de ne akarják behúzni C. Bernardot, a ki vitatkozhatott a Stahl vagy Haller vagy Cuvier vagy akárki vitalismusa ellen, de a vitalismus alapfogalmát nem létezőnek, vagy a physiologiát csupa alkalmazott physikának és kímiónak soha sem állította.

De Renan békésközlője egész egy revolver, s ha egy—két lövésre nem talál, harmadikat, negyediket kísért meg a szegény vitalismus leterítésére. Halljuk csattanását :

(R.) A világegyetem legfelsőbb törvényének azt ismeri Bernard, a mit ő determinismusként nevez, azaz a jelenségeknek hajthatatlan kapcsolatát, úgy hogy semmi természetén kívüli művelő (agens) nem tolakodik oda, hogy az eredményt módosítsa. A physiologiának azt a nagy ismeretlenét, a melyet Bichat még megengedett, azt a szélsőséges hatalmat, mely, a mint állították, az anyag törvényeinek ellentáll és az életről a csodának egy nemét csinálja, merőben kiküszöbölő Bernard (láttuk feljebb, hogy ebből semmi sincs). „Az ok homályos fogalmát — mondá — a dolgok eredetére kell hátrahatolni adjon helyet a tudományba a viszony és a feltételek fogalmának. A determinismus megállapítja a jelenségek feltételeit: engedni előre látnunk eléállásukat, sőt készíteni is reája . . . nem magyarázza ki nekünk a természetet, de urává tesz minket . . . hogyha mindezek után elménket az ismeretlenség fuvalmára és a nem tudás magaslatain hagyjuk is hintáznunk, legalább megkülönböztetjük azt, a mi a tudományé, attól a mi nem övé.“

(Br.) Ez a vak lövés bizony nem tesz kárt a vitalismusban. Mert hiszen ez nem természetén kívüli agens, és ha van vonzó erő, taszító erő, jegezesítő erő, nem tudni miért ne lehetne szervező, növesztő, szaporító vagy általánosabb szóval életerő is. Midőn egy kilogramm dynamit egy hajót sziporkákra bont és azt mondjuk, hogy a dynamitban robbantó erő volt bérekesztve, azzal sem a metaphysika mélységeiben nem búkálunk, sem a tudatlanság magaslatain

nem hintázunk, hanem egy minden józan fültől azonnal megértendő fogalmat nevezünk meg. És miért ne nevezhetnők azt, a mi egy elefántot alkot, erőnek, éppen úgy mint azt, a mi egy hajót szétrombol. Hiszen az utóbbinak benső természete éppen oly homályos sőt merőben ismeretlen, mint amaz elsőbbé: mind a kettőt csak fogadataiban tapasztaljuk. Úgy de a Bernard determinismusa sem az egyik, sem a másik-féle. Ez akármit csináljunk vele, akárhogy forgassuk jobbra-balra, egyébre nem üt ki, hanem csak annyira, hogy bizonyos feltételek meglevén, azzal bizonyos jelenségnek is meg kell lenni, úgy hogy a determinismus egy csupa történelmi fogalom és mindemellett oly határozatlan, hogy arra nemhogy philosophiát, de csak módszert is építeni nincs mód. Bernard azzal hizelkedett magának, hogy az oknak még eddig kielégítőleg nem értelmezett, sőt értelmezhetetlen fogalma helyett érthetőbb, alkalmazhatóbb és termékenyebb fogalmat állit elé. Hanem ez bizony nem sikerült, mit későbbre Bernard maga is sejtett, és ha sikerült volna is, a vitalismussal nincs semmi ellentétbe; mert lám az életerő éppen úgy lehet feltétele a planta növekedésének, mint feltétele a vonzalom földünk keringésének.

Egy szó mint száz, Renannak nem sikerült az üldözött vitalismus nyakát kitekerni, még pedig jegyezzük meg, mielőtt megfogta volna. És éppen oly kevésbé sikerült neki C. Bernardot merénylete bűnrészesévé tenni. De a nagy elméket ilyes apróságok nem zavarják meg és ő az ő naiv önhittségében, mintha kalánnal ette, mi több, megemésztette volna a természeti tudományok és a philosophia rendszereit és kétséges vagy kétségtelen igazságait, még egyszer nekimegy a falnak és törekszik C. Bernardra tolni saját nézeteit.

(R.) Claude Bernard, tudomásával volt annak, hogy az ő keltette problémák a philosophiába vágó legsúlyosabb kérdéseket érintik (ez ellen nincs kifogásom). Az őt legkevésbé sem zavarta, (ebben már egész a merő tagadásig kételkedem). Ő nem hitte, hogy szabadjon a tudósnak gondolni a következményekkel, melyek vizsgálataiból keletkezhetnének.

(Br.) No már ez annyi, mintha azt mondaná Renan, hogy a tudósnak nem szabad logikusnak lenni. Ugyanis nincs az az ága az okoskodó tudományoknak, melyben ha az érvelések képtelen következményt szülnek, ez a képtelenség a neki állítet adó érveléseket fenekestől ki ne forgassa. Ezen az úton mutatja ki a matematikus,

hogy a chorda közepén függélyesen álló egyenes vonal a kör közép-pontján megy át. Igen, mondják, minthogy itt a képtelen következmény azon tudomány más kétségtelen igazságaiba ütközik belé. Jó, vegyünk hát más példát. Stahl is talán úgy gondolkozott, mikor a phlogiston fogalmát felállította, hogy neki nem szabad a következményekkel törődni. Itt a következmény a volt, hogy a phlogiston oly test, mely nemcsak nem nehéz, hanem még más testnek is melylyel kapcsolatba jut, csökkenti a nehézségét. Ime, ez a kímíának, mint kímíának, semmi más tényeibe nem ütközött. Annyira nem, hogy jeles és jártas kémikusok voltak, a kik a kémia reformja után is halálukig ragaszkodtak a phlogiston eszméjéhez. Mibe ütközött hát ez a következmény? F. Egy egészen más tudomány, az astronomia, igazságaiba, melyeket Stahlnak nemcsak szabadott, de kellett is volna számbavenni, a minthogy éppen ez a számbavétel szerzette meg a diadalt az antiphlogistika kímíának. Ezt jól tudta C. Bernard, annál fogva azt állítani, hogy ő, átalánosan mondva, nem törődött a következményekkel, csak ráfogás; sőt őt szintugy mint a természettudósok egész sergét rágalmazó ráfogás. Azonban a mi rhetorunk itt nem hagyja magát megfogatni, s tiltakozik, hogy nem is értette ily átalánosságban, hanem csak úgy, hogy ő csak oly következményekről szólott, melyek nem a természeti tudományok más igazságaival, hanem egészen más nemű állításokkal jöhetnek ellenmondásba. Mondjuk ki tisztán: a vallás vagy erkölcs philosophiájával. Ezeket ennél fogva Renan egy tollrántással kitörli a tudományok sorából és oly ábrándozásoknak állítja, melyeknek meggyőződéseivel vagy sejtelmeivel az embernek mint embernek törődni felesleges, a tudósnak pedig éppen nem szabad. Sokkal inkább tisztelem az olvasót, a milyent gondolok és óhajtok magamnak, mintsem hogy ily vakmerő állítás czáfolatába ereszkedjem. Mindezekkel tehát az, hogy a tudós nem törődik a következményekkel, nincs annyira megszorítva, hogy bármi kis részben is igaz legyen. Korlátoljuk el hát még jobban és keressünk oly esetet, a melyben tagadni nem lehet s akarni Kazinczyként együgyűség volna. Egy ilyen állana elé akkor, ha a tudósnymozta igazságok nem, hogy röviden fejezzük ki, átalános igazságokkal, hanem valamely külön állított rendszer bizonyos állitmányával jőne ellenkezésbe. De ezzel a megszorítással a vitatott állítás oly csekély jelentőségüvé, sőt semmitmondóvá válnék, melyet nemhogy érvelés alapjává tenni, de emlegetni is alig érdemes.

Vegyünk egy példát, mely a „Keresztény Magvető“-ben mint unitárius folyóiratban igenis helyén van. A matematikus az analitika geometriában megbizonyítja, hogy oly pár coniugált diameter, a mely derék szegletet fogna közbe, az ellipsisben csak egy, úgy-mint a két tengely lehet. Bizonyítását arra építi, hogy az egy semmi más, sem egész, sem tört, sem szertelen számmal egyenlő nem lehet. No már ez az igazság merőben ellenkezik a trinitarismusnak azzal az állításával, hogy az 1 annyi mint 3, sőt azonos a 3-mal. De azért bármily orthodoxus vagy épen jezsuita matematikus sem törődött ezzel az ellenmondással, hanem szilárdul ragaszkodott a derékszegletű átmérő pár egyetlenegy voltahoz. De ebből és ilyenekből azt következtetni, hogy C. Bernardnak determinismusa felállításakor nem szabadott arról csak gondolkodni is, hogy korlátlan általánosítása az akaratnak és így az erkölcsnek létezésével merőben ellenkezik, együgyűség volna. Ellenben tiszta igazság, hogy Renan és nem C. Bernard tulajdonította a determinismusnak azt az általánosságot, és hogy a kettőjük értelmezése merőben különbözik egymástól.

Igenis számbavette tehát C. Bernard a vizsgálódás eredményeinek nemcsak közelebbi, hanem távolabbi következményeit is. Hadd tanuskodjanak e mellett saját szavai, melyeket maga Renan idéz: „A tapasztalati tudományok tevékeny szerepének nem szabnak határt a physika, kémia és physiologia tudományai; kiterjed az a történelmi és erkölcsi tudományokra is. Önként érthető, hogy az ember nem éri meg azzal, hogy tétlen nézze a jót és a roszt, legfeljebb hogy élvezze az egyiket és őrizkedjék a másiktól. A korunkbeli erkölcsstan magasabb szerepre vágyik: nyomozza az okokat, törekszik kimagyarázni őket és hatni reájok; szóval, uralkodni akar a jón és a rosztan, létet és fejlődést adni az egyiknek, küzdeni a másikkal a végett, hogy kiirtsa és semmivé tegye.“ Ebből láthatni, hogy C. Bernard a szorosán ugynevezett természettudományokon kívül még más tudományoknak is elismeri a létét és létjogát. De ezzel azt is, hogy az ezekben nyert vizsgálatok eredményei összevágathatnak vagy ellenkezhetnek a másikkel; de az utóbbi esetben nem lehet feltétlenül kimondani, hogy egyik vagy másik részen van a teljes igazság, hanem ennek kiderítésére mindkét részről újabb sora nyílik meg a vizsgálódásnak.

Ámde Renan nem így fogja fel a dolgot, hanem ráfogásait azzal a rágalommal tetézi, hogy a C. Bernard philosophiája ottan —

ottan magamagával ellenmondónak látszik. És aztán nagylelkűleg megbocsát neki azt mondván, hogy vannak tárgyak, a melyekbe jó hogy ellentmondjon magamagának az ember, mire részemről elégnek tartom megjegyezni, hogy látszik belőle, hogy Renan egykor a jezsuiták tanítványa volt. Nincs is itt semmi ellenmondás, hanem a dolog valósága az, hogy C. Bernárd bármily szilárdul ragaszkodott általánosan és elméletileg a determinizmus elvéhez, a gyakorlatban és alkalmazásban átlátta, hogy bármely adott esetben a tényt elhatározó körülmények hiánytalan felfogása és teljes kimerítése sem az egyes vizsgálónak, sem magának a tudománynak nem sikerülhet és a kétségtelen igazságot utolérni nem, hanem csak hozzája végtelenül közeledni lehet reményünk.

Azt vélem, hogy Renan, Bernardot a physiologist hamis világba tüntette elé, és hogy se neki, se általában a materialistáknak nincs igazuk, ha azt a kitünő physiologist párthivőknek akarják tekintetni, mert abból bizony semmi sincs. Beszédje végén ki akarja békitni szónokunk a philosophiát és vallást a tudománnyal. Egyezkedő pontok gyanánt azt ajánlja, hogy legyen a két fél kölcsönösen türelmes; mindenik uralkodjék szabadon a maga terén u. m. az utóbbi a valóságén, az elsőbbek a hiedelmekén és álmodozásokén. Ajánlja, hogy az idealisták ne zavartassák magukat álmaikban a tudomány által, de ők se adjanak leczkét a realistáknak a physiologiában, geológiában, chronologiában.

Azt hiszem, elég lesz belőle ennyi mutatvány, melyet az ő jezsuitiko-rhetorikai ragyogó színezete jobba nem, hanem tetszetősebbé igenis tehet. — Csakhogy mai világban a kendőzés csak járatlanokat és balgákat ámit el.

Dr. Brassai Sámuel.